

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Л.О. Птащенко, доктор економічних наук.

А.М. Шабардіна.

Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка.

© Птащенко, Л.О., 2014.

© Шабардіна, А.М., 2014.

Стаття отримана редакцією 03.02.2014 р.

Вступ. Фінансова освіта і фінансова грамотність відіграють важливу роль в економічному зростанні країни й підвищенні рівня доходів населення. Адже суспільство досягає найбільших економічних успіхів, коли громадяни країни мають розвинуті навички прийняття відповідальних і свідомих рішень у фінансовій сфері. Фінансова грамотність сприяє подоланню бідності, зниженню економічних ризиків суб'єктів підприємництва та фізичних осіб.

Актуальність питань низького рівня фінансової грамотності населення особливо зросла в останні десятиліття, коли значно загострилися проблеми непомірного особистого боргового навантаження, відсутності ефективних заощаджень, нездатності громадян вживати адекватних заходів, спрямованих на захист власного добробуту тощо. Саме у цей період відбулося посилення уваги урядів розвинених країн світу до проблем підвищення фінансової грамотності населення.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду забезпечення фінансової грамотності населення та окреслення можливих шляхів її підвищення в Україні з урахуванням світових напрацювань у цій сфері.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Фінансова грамотність стала об'єктом активних наукових досліджень зарубіжних учених А. Лусарді, Т. Люсея, О. Мітчелла [1, 2], які приділяють увагу формуванню фінансової грамотності у розвинених країнах; М. Кузнецова, М. Овчинникова, Л. Стаховича, А. Столярової, Г. Шахназаряна [3 – 5], котрі досліджують взаємозв'язок між рівнем фінансової грамотності й активністю інвестиційної діяльності, визначають необхідність формування навичок фінансового планування та розглядають шляхи підвищення фінансової грамотності населення. Вітчизняні науковці О. Блискавка, Р. Бонд, А. Зеленцова, О. Куценко, Н. Лозицька, А. Климчук, Д. Радзішевська досліджують стан фінансової грамотності в Україні й визначають необхідність її підвищення [7 – 10]. Незважаючи на широке коло науковців, що займаються питаннями фінансової грамотності, проблеми продовжують накопичуватися та набувають більшої актуальності. Адже з точки зору економіки в цілому, недостатній рівень знань у галузі фінансових послуг свідчить про низький ступінь залучення широких верств населення до споживання цих послуг, а отже – обмежує рівень і якість накопичень та інвестицій, котрі визначають потенціал економічного зростання.

Основний матеріал і результати. Підвищення фінансової грамотності стає все більш пріоритетним завданням не лише країн з економікою, що пройшли процес трансформації, але й розвинених держав. Кількість країн, які приймають і реалізують програми фінансової грамотності (далі – ФГ), зростає щороку. Зокрема, в Європі діє більше 180 програм підвищення ФГ населення [11]. Успішні національні програми були розроблені та реалізуються в США, Великобританії, Німеччині й Австрії, а серед країн, де формування ринкових відносин відбулося не так давно, – у Болгарії, Словенії та Польщі. Більшість країн здійснюють добровільні програми, що пропонують фінансову освіту в рамках різних формальних і неформальних освітніх програм. Приблизно половина країн – членів Організації економічного співробітництва та розвитку

(ОЕСР) здійснюють національну політику розвитку фінансової освіти (далі – ФО), і практично всі країни ОЕСР пропонують таку освіту у формі державно-приватних партнерств.

Дослідження схем і програм підвищення рівня фінансової грамотності населення у 28-ми країнах ЄС [12] показало, що:

- ці країни значно відрізняються одна від одної за кількістю реалізованих програм, спрямованих на підвищення рівня фінансової грамотності населення. Найбільше варіантів програм підвищення ФГ у Великобританії, Німеччині та Австрії. У Нідерландах і Франції також існує багато проектів. У Центральній Європі серед країн ЄС найбільш активна Польща. У Болгарії, Латвії, Люксембурзі, Словенії та Румунії здійснюються міжнародні програми ЄС;

- основними цільовими групами є діти та молодь;

- з кожних трьох схем (програм) дві пропонують свої послуги через посередників;

- кожна друга програма використовує широке коло інструментів і каналів, серед яких найбільш важливим стає Інтернет;

- кожна шоста програма здійснюється приватним постачальником фінансових послуг, який прагне охопити як споживачів фінансових послуг, так і тих, хто ними не користується; при цьому зміст схеми в основному залишається об'єктивним;

- програми освіти дорослого населення – споживачів у сфері фінансових послуг виявляються ефективними при їх здійсненні в моменти, доступні для навчання, наприклад, коли громадянин вперше бере іпотечний кредит або починає планувати вихід на пенсію.

Незважаючи на загальну згоду відносно того, що програми ФО необхідні, не всі освітні програми виявляються ефективними. При проведенні низки емпіричних досліджень виявлена позитивна кореляція між фінансовою освітою і фінансовою грамотністю [13]. З іншого боку, в деяких дослідженнях повідомляється про неоднозначні результати або про відсутність кореляції між ФО та ФГ або, зрештою, наявність ознак зміненої фінансової поведінки [14].

Програми фінансової освіти, проведені серед школярів у Польщі, показують, що рівень фінансових знань підвищується на 20 – 40% залежно від виду програми і віку цільової групи. Програма «Школа фінансової грамотності», запроваджена в Австрії [17], демонструє, що діти та молодь віком від 10 до 18 років дуже добре реагують на програми ФО і легко сприймають базові знання про фінансові поняття. Результати проведеного ОЕСР дослідження ефективності фінансової освіти в США [18] дозволяють припустити, що серед працівників, які пройшли ці програми, спостерігається підвищення норми заощаджень і зниження рівня прострочених кредитів.

Досвід здійснення програм фінансової освіти для дорослих свідчить про таке:

- дорослих важко навчати, якщо у них немає конкретної потреби в отриманні освіти в галузі фінансових послуг (якщо немає «моменту, доступного для навчання»);

- незважаючи на те, що характер фінансової психології часто заважає вибирати оптимальну поведінку, ФО може попередити людину, яка навчається, про такі небезпеки і запропонувати обхідні шляхи;

- посилення захисту прав споживачів і розвиток ФО є кращим, ніж обмеження вибору для споживачів;

- ФО не може замінити собою регулювання сфери захисту прав споживачів.

У Великобританії національна програма з фінансової грамотності реалізується за такими пріоритетними напрямками:

- молоді батьки (New parents: Money Box);

- школи (Schools: Learning Money Matters);

- молодь (Young Adults: Helping Young Adults Make Sense of Money);

- програма на робочому місці (Workplace: Make the Most of Your Money);

- інформування споживачів (Consumer communications);

- Інтернет-інструменти (Online tools);

- фінансові поради (Money advice).

Уряд США у 2003 р. створив Комісію з фінансової грамотності та освіти і спеціалізований Інтернет-ресурс. У липні 2010 р. Конгрес Сполучених Штатів прийняв Закон про захист прав споживачів і створив Бюро з фінансового захисту споживачів (Consumer Financial Protection Bureau (CFPB)). Поряд з іншими завданнями Бюро має сприяти фінансовій освіті.

Організація економічного співробітництва та розвитку у 2003 р. започаткувала міжурядовий проект з метою розроблення загальних принципів і стандартів фінансової освіти та фінансової грамотності.

У 2008 році ОЕСР створила міжнародний портал ФО, який є координаційним механізмом реалізації освітніх, інформаційних і дослідницьких програм.

Головні цілі порталу:

– стати глобальною інформаційною службою з ФО для збору всеосяжної інформації: даних, ресурсів, досліджень і новин з питань фінансової освіти та інформації про програми в усьому світі;

– підвищувати інформованість і обізнаність з питань ФО в усьому світі на забезпечувати поширення результатів досліджень, передової практики й інструкцій з ФО;

– забезпечити доступ та обмін інформацією, знаннями, досвідом і навичками в галузі ФО;

– підтримати створення Міжнародної мережі ФО за рахунок створення мережевої спільноти та обміну практикою учасників мережі;

– стимулювати розроблення передової практики й принципів підвищення ФГ під егідою ОЕСР.

Міжнародна мережа фінансової освіти (INFE) також була створена ОЕСР у 2008 р. з метою:

– поліпшення й розширення інформованості про важливість ФО в усьому світі;

– сприяння обміну інформацією та поглядами на програми, ініціативи, проблеми, дослідження й отримані результати, пов'язані з ФО;

– сприяння обміну, розробленню та розвитку передової практики й ефективних інструментів;

– обговорення аналітичної роботи членів Міжнародної мережі, членів ОЕСР та інших організацій, що працюють у сфері ФО;

– обговорення міжнародних принципів і практики, розроблених під егідою ОЕСР.

У рамках офіційних зустрічей двічі на рік, постійної взаємодії між членами Міжнародної мережі та створення спеціальних підгруп експертів INFE істотно розширила географію партнерства і тематичні межі з питань ФГ , зокрема:

– створені програми ФО в школах ;

– розроблені методика для оцінювання ефективності програм ФО;

– сформовано понад 150 інститутів із 75-ти країн, які є членами INFE ОЕСР.

Таким чином, дослідження підтверджує, що в світі активно впроваджуються заходи щодо підвищення фінансової грамотності. До реалізації програм ФГ залучені державні організації, некомерційні громадські організації, приватні компанії. Залежно від функціональних особливостей зазначених організацій і поставлених перед ними цілей їх діяльність охоплює різні аспекти інформаційно-освітніх програм, підтримки та захисту прав споживачів фінансових послуг.

У міжнародній практиці існують програми, орієнтовані на різні категорії населення та цільові аудиторії [13]. Значна частина з них орієнтована на систему шкільної та вищої освіти, інші – на економічно активне населення, початківців підприємців і представників малого бізнесу. Окремим напрямом діяльності є підвищення фінансової грамотності категорії громадян з низьким доходом або без вищої освіти. Акцент для вказаної цільової групи зроблений на щоденному управлінні особистим бюджетом і фінансовому плануванні (наприклад, Stay positive в Нідерландах і MoneyHelp у Великобританії).

Підвищення рівня ФГ здійснюють як комерційні, так і некомерційні організації: професійні та громадські асоціації або асоціації із захисту прав споживачів. Деякі проекти розроблені для окремих соціальних груп, зокрема програми управління фінансами для молодих домогосподарок (наприклад, Financial literacy: Women understanding money).

Різняться й практика донесення інформації до аудиторії за способами і каналами інформування. Зокрема, у низці програм основним каналом підвищення ФГ є Інтернет (наприклад, програма Dolceta, яка діє на території ЄС).

У співпраці з бюро «Допоможи порадою» була розроблена програма для студентів 16 – 18 років «Гроші мають значення». Вона включає базові фінансові питання, такі як відкриття банківського рахунку, кредитні та дебетові карти й ін. Ця програма викорис-

товує Інтернет-технології з розробленими інтерактивними сценаріями рольових ігор, що описують різні аспекти управління особистими фінансами, і призначена для онлайн-участі в малих групах. Учасники отримують спеціальні завдання - «дилеми» на свої комп'ютери. Працюючи в малих групах, вони вивчають дилеми, використовуючи освітню інформацію, що знаходиться на веб-сайті Talkingshop. Студенти спілкуються он-лайн з радником з особистих фінансів з бюро «Допоможи порадою», який допомагає їм розібратися в складних фінансових ситуаціях. Ця ж технологія може бути використана і для навчання в школі, веб-сайт Talkingshop пропонує великий вибір опцій для використання ігор у освітньому процесі.

У деяких програмах Інтернет використовується в комбінації з іншими засобами навчання (FSA's Consumer Communications у Великобританії). У програмах національного масштабу для більш широкого охоплення аудиторії застосовуються можливості всіх каналів передачі знань, включаючи друковані видання, телебачення, радіо, семінари. Наприклад, програми підвищення фінансової грамотності Польщі.

Як проекти, які можна розглядати як вдалі приклади програм підвищення фінансової грамотності, варто виділити такі: «Відповідальність за майбутнє» (США), «Фінанси і педагогіка» (Франція), «Фінансові водійські права» (Австрія), «Економія пенсії» (Швеція), «Вмій планувати своє майбутнє» (Польща), «Фінансова грамотність на роботі: змусь гроші працювати» (Великобританія), «Гроші говорять!» (Угорщина), «Фінансова грамотність. Розуміння грошей» (Австралія) та ін. Програми, як правило, створюються з урахуванням культурної специфіки тієї чи іншої країни або адаптуються під цю специфіку.

Наведемо декілька прикладів успішних практик, реалізованих великими міжнародними компаніями. Сітігруп (Citigroup Inc.) – найбільша міжнародна корпорація, що є одним зі світових лідерів у сфері фінансового обслуговування, створила спеціальний фонд Сіті [18], який підтримує програми ФГ у 65-ти країнах і надає гранти некомерційним організаціям, а також реалізує програми ФГ.

Приклади реалізованих програм :

- в Малазії, Сінгапурі, Тайвані видані книжки коміксів для дітей молодшого та середнього шкільного віку, де головні герої на власному досвіді пізнають принципи поведінки з грошима;

- спеціальні програми освіти по іпотечі в Чилі та інших країнах Латинської Америки;

- освітні програми в галузі фінансової грамотності, плани уроків для вчителів і викладачів вузів.

HSBS банк створив програму Global Education Program, спрямовану на фінансову грамотність молодих людей від 16-ти до 25-ти років, а також на розвиток фінансової компетенції жінок-підприємців.

Банк Америки «Меррілл Лінч» [9] підтримує програми, які навчають молодих людей фінансовій грамотності. Основні напрями навчання: особисті фінанси, можливості інвестування, довгострокове інвестування, підприємництво. Студенти, що навчаються за цими програмами, організують свій малий бізнес, створюють студентські кредитні спілки, вивчають способи управління особистими фінансами, можливості інвестування, довгострокове планування, основи підприємництва та ін. Співробітники «Меррілл Лінч» організують спеціальні навчальні програми або виступають як наставники студентів. Компанія вкладає в ці проекти різні види ресурсів: фінансову підтримку, експертизу, залучення співробітників як волонтерів, дає гранти некомерційним організаціям і створює партнерства з ними.

Спеціальний Фонд з фінансової грамотності (Investing Pays Off (IPO)) допомагає молодим людям орієнтуватися в різноманітних фінансових можливостях.

Великий досвід розвитку фінансової грамотності в усьому світі у компанії Visa Inc, яка поставила метою сприяти набуттю навичок фінансової грамотності 25-ти мільйонів людей до 2015 р. Для цього Visa створила спеціальний сайт з ФГ, включаючи матеріали про бюджетування, заощадження, банківські послуги, використання банківських карт, управління боргом, безпеку у використанні карт і т. д. Також на сайті представлені різноманітні фінансові ігри. Дослідження заходів, передбачених програмами фінансової грамотності Visa в окремих країнах, дозволило узагальнити основні аспекти реалізації цих програм (таблиця 1).

Таблиця 1. Програми фінансової грамотності Visa в окремих країнах (складено за матеріалами джерела [10])

Програма	Інструментарій реалізації	Залучені аудиторії	Мета
Програма підвищення ФГ в Африці (2005 – 2012 рр.)	Створення демонстраційних заходів (вистав та інтерактивних шоу), де аудиторія отримувала основні фінансові навички, такі як планування бюджету, економії, відкриття банківського рахунку, використання банкоматів, а також інформацію з питань безпеки платіжних систем.	Місцеві компанії, муніципалітети, університети, коледжі, учні середніх шкіл	Зробити зрозумілим і доступним банківське обслуговування для жителів африканського регіону
Компанія Visa в університетах Кенії	Упровадження концепції фінансової грамотності шляхом співпраці з освітніми установами та включення питань ФГ до навчальних планів шкіл і коледжів.	Освітяни та студенти	Звернути увагу на проблему низької ФГ серед молоді; навчити розумінню різних аспектів планування бюджету, заощаджень та управління кредитами
Національний ендаумент для фінансової освіти	Створено Незалежний цільовий фонд та програми «Твої витрати, твої заощадження, твоє майбутнє: посібник для початківців»; ресурси представляють велику колекцію освітніх матеріалів, які спрямовані на допомогу в організації та проведенні програми ФГ.	Різні цільові групи	Сприяти формуванню позитивного ставлення і відповідальної та ефективної поведінки по відношенню до грошей в юному віці
«Фінансова грамотність протягом усього життя» Асоціації австралійських банків	Програми, об'єднані єдиним гаслом: «Фінансова грамотність протягом усього життя»: програма Student Banking, програма для навчання новим банківським технологіям літніх австралійців. За підтримки бізнес-структур створено значну кількість сайтів і порталів для молоді, які містять поради, успішні історії в галузі управління особистими фінансами, використовують сучасні онлайн технології.	Різні прошарки австралійського суспільства	Ліквідація фінансової безграмотності жителів Австралії

Висновки. Завдання підвищення рівня фінансової грамотності в Україні – це сфера відповідальності держави, бізнесу і сім'ї. Для того, щоб досягти належного рівня фінансової грамотності, люди мають, передусім, здолати пасивне ставлення до створення власного добробуту. Крім того, необхідно активізувати реалізацію заходів щодо підвищення рівня ФГ на загальнодержавному рівні. Адже в Україні, на жаль, такі заходи лише задекларовані у Стратегії державної політики у сфері реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг та сприяння підвищенню рівня фінансової грамотності населення України, яка вже другий рік перебуває на стадії проекту. І хоча Стратегія активно обговорюється регуляторами й учасниками ринку фінансових послуг, запропоновані практичні підходи з підвищення фінансової грамотності обмежуються розробленням інформаційної брошури з фінансової грамотності, в якій буде роз'яснено основні питання, що виникають у споживачів до підглядних Нацкомфінпослуг фінансових установ, та розміщенням інформації на сайтах [19].

Разом з тим світовий досвід реалізації програм фінансової грамотності населення підтверджує той факт, що належний рівень фінансової грамотності населення сприятиме не лише підвищенню рівня життя громадян, а й позитивно вплине на стан ринку фінансових послуг і сприятиме активізації інвестиційних процесів у національній економіці. Визначення пріоритетних напрямів, інструментарію та відповідне інформаційне забезпечення практичної реалізації заходів щодо підвищення ФГ на основі позитивного зарубіжного досвіду дасть можливість державі, вищим навчальним закладам і науковим установам якнайшвидше приступити до розв'язання проблеми низької фінансової грамотності пересічних українців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Organisation for Economic Co-operation and Development, Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies. – 2012. – 98 p.
2. Лусарді, Аннамарія. Фінансова грамотність населення покращує загальний стан економіки країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/uk/news/economics/2013/10/24>.
3. Стахович, Л.В. Возможности использования в России зарубежного опыта разработки и внедрения программ и продуктов в области финансового образования населения / Л.В. Стахович, Л.Ю. Рыжановская, Е.В. Галишников // Финансы и кредит. – 2010. – № 28. – С. 63.
4. Столярова, А.А. Анализ мировой практики развития финансового образования и повышения финансовой грамотности населения / А.А. Столярова, Г.Э. Шахназарян // Финансы и кредит. – 2010. – № 34. – С. 72. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru>.
5. Шахназарян, Г.Э. Повышение финансовой грамотности населения – важнейший приоритет государственной политики / Г.Э. Шахназарян // Финансы. – 2010. – № 5. – С. 18 – 21.
6. Рыжановская, Л.Ю. Системный подход к повышению уровня финансовой грамотности с использованием информационных технологий «Экономики знаний» / Л.Ю. Рыжановская // Финансы и кредит. – 2009. – № 12. – С. 47 – 56.
7. Бонд, Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки / Р. Бонд, О. Куценко, Н. Лозицька. – К.: USAID FINREP, 2010. – 36 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaib.com.ua>.
8. Климчук, А. Фінансова грамотність населення України залишає бажати кращого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://business-territory.com>.
9. Блискавка, О. Фінансова грамотність населення та розвиток національної економіки / О. Блискавка, А. Зеленцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufin.com.ua/analit_mat/strah_gynok/159.
10. Радзішевська, Д.В. Підвищення фінансової грамотності населення України як один із пріоритетів державної політики на сучасному етапі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua>.
11. Danes, S. Teen Financial Knowledge, Self-Efficacy and Behavior: A Gendered View / S. Danes, H. Haberman // Financial Counseling and Planning. – 2007. – P. 19.
12. Organisation for Economic Co-operation and Development, Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies. – 2012. – 98 p.
13. National Endowment For Financial Education. Young Adults' Finances Poll. – 2011.
14. Habschick, Seidl, and Evers, 2006: Survey of Financial Literacy Schemes in the EU27, VT Market Final Report, Evers Jung. Online Resource: http://ec.europa.eu/finservices-retail/docs/capability/report_survey_en.pdf.
15. Fits fur Geld, 2006: Driving License for Finance, Evaluation Report, Internal document.

16. Financial Capability in the UK: Delivering Change. Online Resource: http://www.fsa.gov.uk/pubs/other/fincap_delivering.pdf.

17. Financial literacy: Women understanding money (Commonwealth of Australia), 2008. Online Resource: <http://www.financialliteracy.gov.au/research>.

18. Merrill Lynch – financial management and advisory. Online Resource: http://www.ml.com/index.asp?id=7695_15125_17454.

УДК 336.025:334

Птащенко Ліана Олександрівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів і банківської справи. **Шабардіна Альона Михайлівна**, магістрант. Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка. **Підвищення рівня фінансової грамотності населення: міжнародний досвід**. Досліджено зарубіжний досвід забезпечення фінансової грамотності, проаналізовано схеми й програми підвищення рівня фінансової грамотності населення у 28-ми країнах ЄС, США, Нідерландах, африканських країнах та Австралії. Підкреслено, що належний рівень фінансової грамотності населення в Україні сприятиме не лише підвищенню рівня життя громадян, а й позитивно вплине на стан ринку фінансових послуг та активізує інвестиційні процеси у національній економіці.

Ключові слова: фінансова грамотність, фінансова освіта, ринок фінансових послуг, програми підвищення фінансової грамотності.

УДК 336.025:334

Птащенко Лиана Александровна, доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры финансов и банковского дела. **Шабардина Алена Михайловна**, магистрант. Полтавский национальный технический университет им. Ю. Кондратюка. **Повышение уровня финансовой грамотности населения: международный опыт**. Исследован зарубежный опыт обеспечения финансовой грамотности, проанализированы схемы и программы повышения уровня финансовой грамотности населения в 28-ми странах ЕС, США, Нидерландах, африканских странах и Австралии. Подчеркнуто, что надлежащий уровень финансовой грамотности населения в Украине будет способствовать не только повышению уровня жизни граждан, но и положительно повлияет на состояние рынка финансовых услуг и приведет к активизации инвестиционных процессов в национальной экономике.

Ключевые слова: финансовая грамотность, финансовое образование, рынок финансовых услуг, программы повышения финансовой грамотности.

USD 336.025:334

Liana O. Ptaschenko, Doctor of Economics, Associate Professor. **Alyona M. Shabardina**, Master student. Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University. **The growth of the population's financial literacy: international experience**. The international experience of providing financial literacy programs has been studied, schemes and financial literacy programs in 28 countries of the EU, the U.S., the Netherlands, the African countries, Kenya and Australia are analyzed. It is emphasized that proper level of the population's financial literacy will promote not only improving the living standards of citizens, but will also produce a positive effect on the state of financial services market and promote investment processes in the national economy.

Keywords: financial literacy, financial education, financial services market, improvement of financial literacy programs.